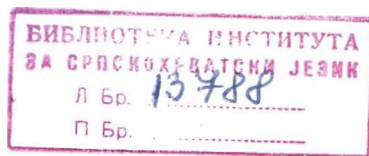

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Научни скупови
Књига 53

Одјељење умјетности
Књига 17

ЧЕТВРТИ ЛИНГВИСТИЧКИ СКУП

"БОШКОВИЋЕВИ ДАНИ"

Радови са научног скупа
Подгорица, 8. и 9. октобар 1998.

Редакциони одбор:

проф. др БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ
проф. др ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ
проф. др РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ
проф. др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
проф. др БОЖО ЋОРИЋ
проф. др РАДОЈЕ СИМИЋ

Уредник

проф. др БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

Подгорица, 1999.

ДРАГО ЂУПИЋ (Београд)

ДЕМИНУТИВНА ОБРАЗОВАЊА У РЕЧНИКУ ГОВОРА ЗАГАРАЧА

Познато је да се додавањем посебних наставака на именску, глаголску или прилошку ријеч (или стављањем префикса испред деминутивне или друге ријечи) добија увећано или умањено значење основне ријечи. Отуда аугментација - увећано значење, и деминуција - стварање ријечи са умањеним значењем. Уз деминутивна образовања често иду и хипокористици, који су својеврсни деминутиви. Отуда и термини: аугментативи, деминутиви и хипокористици. Ријеч, дакле, не мијења облик само деклинацијом или конјугацијом, већ и језичким процесима о којима говоримо - аугментацијом и деминуцијом, каткад и хипокористичношћу. Те промјене дају нове ликове ријечима, тако да и они, с обзиром на деклинацију и конјугацију, постају основни и могу да се даље моционо или творбено мијењају. Прва промјена настаје творбом а слједећа деклинацијом или конјугацијом. Ако ријеч из које од ових категорија настаје од непромјенљиве ријечи, она не постаје деклинабилна или конјугативна (нпр. *малџко*, што је прилошка вриједност, као што је и у лексеми *мало*), или ако се од замјеничке или придјевске ријечи образује деминутивна ријеч, и тада је она, наравно, индеклинабилна (нпр. *колицнџ*, према *колик*, *малџкџ*, према мали, мален и сл.).

У Речнику говора Загараца јавља се богата деминутивна лексика. Наравно, има много лексема нормалног образовања којима у Речник нијесу унесени деминутивни ликови а имају их, јер аутори нијесу ишли на исцрпно назначавање свих могућих таквих образовања. У Речнику

смо нашли преко 200 деминутива, међу које смо као деминутивно образовање уврстили и тзв. деминутоиде.¹

У даљем разматрању узимаћемо у обзир и категорију деминутоидних ријечи.

Структура ових ријечи је разнолика, те коријенска или основинска морфема, односно коријен или основа, може бити:

а) именичка: *абетџи-ић* (често је то и позитив), *бадња-чица*, *беб-ица*, *вин-ишица*, *џа-че* итд.;

б) придјевска: *весел-ица* (може бити и глаголска основа), *џр-чица*, *јар-ица*, што су све деминутоиди, затим: *крњ-аџак*, *лад-њикав*, *љей-ушкас*, *мла-чица*, *мрч-о-њица* (и именска основа), *неја-чица*, *џоџан-че*, *џлач-ко-њица* (и глаголска основа), *руњав-че*, *сиромашак*, *слинав-че* (и глаголска основа), *шоџо-њица*, затим префиксална образовања: *џо-краџи-ак*, *џо-мањи* и сл.;

в) глаголска: *весел-ица* (и придјевска основа), *џреб-ица*, *којиш-ица*, што су деминутоидна образовања, затим: *лужиш-че*, *џад-уц-каџи*, *џлач-ко-њица* (и придјевска основа), *џод-вез-ица* (и именичка основа), *џриц-уљ-ак*, *вајд-ица* (и именичка основа), затим префиксална образовања типа: *за-виј-уџи-ак*, *за-лад-ак*, *за-ран-ак*, *ис-џрд-ак*, *џод-ор-ак*, *џри-служб-ица* (и именичка основа) итд.;

г) зајменичка: *коли-цно*, *коли-чак*, *коли-чко*, *оволи-цан*, *оволи-шан*;

д) прилошка: *мал-а-чко*.

У овим лексемама се јављају неколике категорије:

1. Основа је самостална ријеч: *брдун-чић*, *ваџан-чић*, *џабел-че*, *џомуљ-ица*, *џрозд-ић*, *џаво-л-ица*, *кошеџи-ић*, *кош-ић*, *кућа-рица*, *ласџа-*

¹ Под деминутоидима подразумевамо лексеме које по форми личе на деминутиве, које су у ствари некада и биле деминутиви, али су постале "нормалне", основне ријечи, које, дакле, немају другу основну ријеч према којој су или од које су образоване, или је ријеч од које су образоване нормална именска ријеч или другог рода него што је деминутивна ријеч. Такве су, нпр. лексеме: *џлавица*, *џомуљица*, *јабучица*, *јаџ-њица*, *кошница*, *ошвица* и сл., дакле све именице ж. рода. То више нијесу деминутиви, оне само носе извјесну "дозу" деминутивности. Ту се јавља цио низ именица ж. рода с наставком *-ица*, који и наговјештава деминуцију, али то ипак није она, или не макар у потпуности. Јер, нпр. *бичица* није мали бик него јуница или крава која има особине бика, која је немирна и бикаста. *Врџиџица* није мали врџопац, већ одраслија дјевојчица, адолесценткиња, која има особине врџопаца (та лексема носи и извјесну пежоративност). Али деминутоиди средњег рода са суфиксом *-че* у ствари су прави деминутиви, јер нпр. *џабел-че* је мали габел, а оно што је у овој лексеми деминутоидно јесте што се ради и о особи која има негативне особине које се приписују габелима; *џаче* је мали гад, али и лице са особинама које карактеришу лице средњег рода лошег понашања; *џобанче* је мали џобанин, али и џобанин уопште; *џашице* је мали пас, али и општи назив за пса, и назив за загрижљиву особу; *џоџанче* је мала погана особа, али и било која особа са негативним моралним особинама. Говорећи о овој категорији ријечи, Рикард Симеон каже да се понекад "због честе употребе губи вриједност и значење деминутива, те он има значење позитива" (Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, књ. I, Загреб 1969, 220).

вица, *луџеш-че* (извршена асимилација по звучности), *меџан-ица*, *момче-це*, *џаш-че* (извршена асимилација по мјесту творбе), *џоган-че*, *џушка-рица*, *руџав-че*, *сакетџи-ић*, *слинав-че*, *сом-ић*, а међу деминутоидима: *џрнокой-ица*, *џруй-ица*, *фркун-ица* (фркун(ч)ић је деминутив). *чобан-че*, *шума-р-ак*.

2. На крају основе дошло је до гласовне промјене сугл. *к* или *џ*, иза чега је деминутивни суфикс: *бадња-ч-ица* (:бадњак), *би-ч-ић* (:бик), *џу-ч-ица* (:гуска), *дру-ж-ица* (:друг), *јабу-ч-ица* (:јабука), *кла-ч-н-ица* (:клак), *клобу-ч-ић* (:клобук), *круш-ч-ица* (:крушка), *ку-ч-ица* (:кука), *мла-ч-ица* (:млаћ, млака), *мра-ч-ак* (:мрак), *неја-ч-ица* (:нејак).

3. На крају ријечи је додат деминутивни суфикс, при чему је умјесто завршетка који означава род дошао самогл. *и*: *бал-и-ца* (:бала), *вајд-и-ца* (:вајда), *вод-и-ца* (:вода), *џлав-и-ца* (:глава), *џруд-и-ца* (:груда), *џур-и-ца* (:гуре, гурић), *долам-и-ца* (:долама), *лим-и-ца* (:лима).

4. Испред основе је префикс: *џо-крайџак*, *џо-мањи*, *џо-сџой-ица*, *џри-служб-ица*. Осим у последња два примјера, префикс је носилац деминутивности, а у последња два примјера префикс геминира деминутивни облик. То значи да префикси могу носити извјесну деминуцију, али без неког деминутивног суфикса или моционог знака ту функцију не би могли имати, а деминутивни суфикс уз префикс може бити и неки номинативни наставак: *џо-мањи*, *за-сенак*, *за-ранак*, *џо-својче*, *џо-сџойица*, *џод-орак*.

Суфикс, као "модификатор значења основе"² мијења облик ријечи, а уз то по правилу и значење. Он се не може појавити у самосталној функцији, што значи да је као морфема несемантичан знак, иако носи семантичност. Он кад носи семантичност, може да има једно или више значења, тј. може да буде једновалентан или поливалентан.³ Будући да у нашем корпусу нијесу заступљене само коријенске ријечи са наставком, већ има и изведеница на које је додат деминутивни суфикс,⁴ веома се тешко утврђује морфонолошка структура ријечи, што значи да се не може увијек, или не макар увијек лако, одредити шта је у датом облику ријечи суфикс а шта његов дио, односно непотпуна суфиксална морфема. Тако, нпр., у изведеној лексеми *водица* која је деминутив, али и нормална ријеч, позитив (рецимо - свештеничка, црквена *водица* којом се чини какво освештавање предмета односно објекта)

² Уп. Стјепан Бабић, *Творба ријечи у хрвајском књижевном језику. Нацрт за грамајику*, ЈАЗУ, Загреб, 1968, 24.

³ Исто.

⁴ О деминутивним суфиксима детаљно говори Р. Бошковић у дјелу *Развијак суфикса у јужнословенској језичкој заједници* (Библиотека ЈФ 6, Београд 1936). Он каже да елементи *к* и *ц* у суфиксима *-ица* и *-ика* су диференцијални међу јужносл. језицима (*к* је бугарско а *ц* осталих јужнослов. језика), на једној страни, и између ових и осталих слов. језика (источних и западних), код којих је само елеменат *к*.

имамо у ствари изведеницу са двије суфиксалне морфеме: *-и-* и *-ца* (од којих је друга сама по себи деминутивна), а у деминутиву су спојене у један суфикс: *-ица*. На сличан начин овај суфикс можемо посматрати код других деминутива или деминутоида (*винишћица*: *вин-ишћ-и-ца*), гдје коријенска морфема може бити именског или глаголског поријекла.

У посматрању суфикса нећемо залазити у њихов историјат, јер то није задатак овог рада, а то је иначе сјајно урадио проф. Бошковић у цитираном дјелу. Чак нећемо ни наводити све суфиксе из нашег корпуса, већ ћемо само скренути пажњу на неке.

У нашем корпусу најчешће је заступљен суфикс *-ица*, и код деминутивних и код деминутоидних образовања.⁵ Код ових других се употребљава "и у служби где је ово значење ослабило или се сасвим изгубило".⁶ У ствари, ту је ријеч о различитим бићима и предметима који немају ни деминутивно ни хипокористично значење: *зишћица* је овећи камен који се може бацити замахом руке, а позитив му је *зиш* - већи камен (што би могло да значи да ова лексема има у суштини аугментативно значење), *кљачница* је кречана, грађевина и мјесто гдје се пече креч, *кљушћица* није мања столица него клупа (дакле, и ту има аугментативног значења), *ноздрица* није мала ноздрва него друго име за њу, *ошвица* јесте и мања ошва, али је то именовање за украс извезен на дијелу женске одјеће, *суженица*, није мала жена, већ мушка особа са женским особинама, плашљива мушка особа, слабић, кукавица, дакле - особа слична по особинама неким карактеристикама жене. Свуда су у питању основне ријечи које су изведене од именица женског рода.⁷ Деминутиви са овим суфиксом граде се од именица женског рода, али и од именица м. рода, што потврђују и наши примјери: *балица* (:бала), *вајдица* (:вајда), *главошћица* (:главоња), *грудончица* (:грудонча), *куроњица* (:куроња), *мрчоњица* (:мрчо, мрчоња), *плачкоњица* (:плачко, плачкоња), а деминутоиди од именица сва три рода: *бичица* (:бик), *винишћица* (:вино), *гробница* (:гроб), *гушчица* (:гука) и сл.

Интересантан је у нашем корпусу суфикс *-че*, којим се граде именице-деминутиви средњег рода које значе младунче животиње или ет-

⁵ Говорећи о наставцима *-ица* и *-ка*, Бошковић (Суфикси 84) каже да у примјерима типа: шипка, Анка, Станка, и сл. данас суфикс *-ка* има само историјску вриједност. Тај наставак је био у широј употреби у прасловенском језику, а данас је у широј употреби само у источним и западним словенским језицима, а од јужносл. језика - у бугарском.

⁶ Уп. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Грамађички систем и књижевнорјечичка норма*, I, Научна књига Београд, 1970, 525.

⁷ С. Бабић наводи 29 суфикса у којима је завршна морфема *-ица*, и све их назива суфиксима, наравно - не све у деминутивној функцији, истичући да су веома плодни само *-ица*, *-лица*, *-ница* и *-оница*, "а остали су веома слабо плодни или су неплодни" (нав.дјело, 135).

ника с именом, придјевом или глаголом у основи: *џабелџе, џаче, лупешче, марвинче, машче, пашче, поџанче, по својче, руњавче, слинавче, сусџримче, чобанче* - које поред тога што означавају младо биће од именице или придјева у основи (нпр. поганче: "поган и поган, руњавче: руњав, слинавче: слинав и сл.), или глагола (нпр. лупешче: лупежати, или лупеж, чобанче: чобановати и чобан(ин), посвојче: посвојити итд.) - могу да значе и одраслу особу, истина најчешће млађу, која има особине онога што значи именица, придјев или глагол у основи. Тако се и за одраслу особу може рећи да је гаче, лупешче, пашче и сл., особито када хоће да се каже да се та особа понаша као младунче из основне ријечи, тј. ријечи из које је деминутив образован.

Наставак *-ак*, који је такође доста чест у нашем корпусу, деминутивног је али и хипокористичког карактера. Њиме је деминутивност изражена у мањем степену у односу на потпуну деминутивност. То се фино види из примјера типа: *завијуџак* (за-виј-ут-ак) није потпуни завој, није потпуна кривина, већ ублажена особина основе *крив*, *заладак* је мањи хлад, али и вријеме када престаје да грије сунце, *зайерак* је дио биљке, мањи изданак који је изниклао уз главни, *заранак* је рано устајање, гдје лексема *рано* није у свом пуном значењу, *засенак* је мања хладовина; *исџрдак* је нешто што нема вриједности основне ријечи него метафорично значи негативну особину у односу на основну ријеч; *количак* је деминутивно-хипокористичко образовање од замјенице *колик*, али је каткада и нормална ријеч стилски необиљеженог значења, *крњайџак/крњешџак* је остатак од зуба, нешто што је остало крње, што је окрњено, умањено, те има деминутивно значење; *момчуљак* је недорастао младић, још без особина *момка*, одраслог младића; *мрачак* је први мрак, вријеме када се још није смрачило; *окрљак* је дио крље дрвета, остатак крље; *џичурак* је дјевојчица која се развија у дјевојку, са помало пежоративним значењем; *џокрайџак* је релативно кратак; *џоџичак* је пежоративни деминутив од именице *џој*; *сиромашак* је сиромашна особа, али не само у материјалном него и у духовном смислу; *џумарак* је омања шума, итд.⁸ У свим случајевима се ради о деминутивним образовањима насталим од основних ријечи, које су именице, придјеви, глаголи или замјенице. Нека од ових образовања у семантичком смислу су основна а не деминутивна, али се у њима осјећа одређена деминутивност стилски необиљеженог значења.

Наводимо и сљедеће суфиксе:

- анце: *џуванце*;
- (че)це: *момчеце*;

⁸ "У српскохрватском има доста деминутивних образовања на *ак*. Али је међу њима врло мало правих деминутива. Данас су деминутиви на *ак* хипокористика; и махом су црта песничког језика", каже Радосав Бошковић, и међу хипокористике наводи: *гроздак, ђаволак, цветак, стручак* и сл. (наведено діјело, 95).

- цан, -шан: *оволицан, оволишан*;
 - чак, -чко, -чно: *камичак, количак, количко, колично* - гдје је у ствари ријечи о деминутоидима са доста деминутивне семантичности, јер сваки наставак овдје умањује значење основне замјенице;

-ав: *ладњикав*;

-ас: *љеиушкас*;

-ац: *шеџац*;⁹

-ета: *калицеџа*;

-ер: *кућер*;

-о, -оје: *џрцо, џрцоје*;

-ушка: *џерушка*.

У корпусу имамо и нешто префиксално-суфиксалних образовања, каква су: *завијуџак, задланица, заладак, зајерак, заранак, засенак, зачкољица, исџрдак, оџрадица, окрљак, џодвезица, џодорак, џокраџак, џомањи, џосвојче, џосџојица, џрислужбица, судолица, суженица, сусџојица, сусџримче*, иако се у неким случајевима не ради о деминутивима него о деминутоидима. Како се види, префикси су предлози: *за, из, о, џод, џо, џри, с*, тј. стари облик су.

Њз префиксално-суфиксална образовања, као сложенице, нашли смо само један примјер чисте сложенице: *џрнокојица*, састављене од именице *џрн* и глагола *коџаџи*, дакле није у питању привидна сложеница већ потпуна чији први дио има именицу с превојним вокалом а други глаголску изведеницу.

Семантички посматрано, ова лексика има различите нивое деминутивности:

1. "Чисти" деминутиви: *абеџиџ, бебица, џлавоњица, џинђувица, зџрадица, каџанчиџ, лимица, мрвица, овниџ, фаџица* итд.

2. Деминутиви који су истовремено позитиви у основном облику: *вуница, џлавица, џосџоче, јадоњица, карџица, лимица, ошвица, џосвојче, свеџица, џаблица, форџица, чуџурица, шољица*. Неке од ових лексема припадају и категорији под 1, а неке су деминутоиди.

3. Деминутивне ријечи које су по форми то, а семантички су аугментативи: *џробница* није мали гроб, већ посебно урађен гроб, с отвором који затвара посебна плоча, већи је од обичног гроба; *клуџица*, како смо рекли, није мала клупа, већ напротив, посебна врста столице за више особа, *кућер*, иако има аугментативни наставак, у ствари је деминутив, јер означава специјално урађену кућицу у коју може да се смјести само један пас: *шеџац* је посебна врста тестере, у ствари то је ручна тестера којом тестираше само један човјек.

⁹ Проф. Бошковић каже да "и међу деминутивима на *ац* у српскохрватском језику има хипокористика: али много мање него код деминутива на *ак*", нпр. *диздарац, изворац, прутац, гроздац* и сл. (цит. дијело, 97-98).

4. Деминутиви су по правилу именичке ријечи, али из нашег корпуса се видјело да они могу бити и придјевске, и замјеничке, и глаголске и прилошке ријечи.

Како се види, деминутивна образовања у говору Загараца не излазе из творбених модела деминуције у српском језику, што значи да прате и фонетске промјене које настају при творби деминутива у српском језику. У *Речнику говора Загараца* релативно је богато заступљена деминутивна лексика. У процесу деминуције чест је образац: основна лексема + деминутивни суфикс, а основински дио може бити именски (именица, замјеница, придјев), глаголски или прилошки. У деминутивној лексици се јавља највише изведеница и нешто мање сложеница, и то најчешће сложеница: предлог (= префикс) + изведеница. Неке сложенице су префиксално-суфиксална образовања. Најчешћи суфикс је *-ица*, затим: *-(ч)ић* и *-ак*, а префикси: *за-*, *иод-* и *с(у)-*. Суфикси су најчешће носиоци деминутивности, а префикси геминирају већ створену деминутивност.

ДЕМУНИТИВНА ОБРАЗОВАЊА У РЕЧНИКУ ГОВОРА ЗАГАРАЧА (деминутиви и деминутоиди)

Регистар

абетѿћ	врѿѿпица	гүрица	зарѿнак
	врѿѿпѿћ	гүчица	засѿнак
бадњачѿца	вүница		зачкѿљница
баѿлица		дѿтѿћ	зграѿница
бѿбица	габѿљче	дѿкољенице	зѿрица
бичѿћ	гаѿче	долѿмица	зипѿца
бичѿца	главѿца	друѿжица	
брѿдунѿћ	главѿњица		испрѿдак
	гомуѿца	ђѿ(в)олица	
ваганѿћ	госпѿче	ђинђувица	јабучица
в/фаѿдица	греѿбица		јагњица
Ваѿрице	гробѿница	жаѿбица	јагодица
вѿселица	грозѿћ	жѿница	јаловица
виншѿтица	грудѿњица		јаѿѿњица
вѿдица	грѿѿца	завијутѿк	јаѿрица
вѿлѿѿца*	гуванѿце	заѿдѿница	јаѿрѿћ
воштаниѿца	гүдица	залаѿдак	јунѿћ
врѿѿѿпац	гүѿѿњица	запѿерак	

* Ријечи на којима су означена два акцента изговарају се с једним или с другим назначеним акцентом.

калџета	маѓгалица	појајтица	ћевчица
капица	макањица	пѡкратак	ћинтерац
картица	малачко	пѡмањй	ћинтерица
катанчийћ	маљйћ/-йц	попичаќ	
качица	марвинче	посвѡјче	у/ожйчица
квартић	маћица	постѡпица	умётка
квитица	машице	прислужбица	
клаћница	машче	прѣѡ	ф/вајдица
клобучийћ	метвица	прѣоје	фаслачийћ
клупица	међаница	прѣуљ	фастачийћ
кљусица	млачица	прѣуљаќ	фашица
кѡзица	момица	прѣунчийћ	фётица
кокотйћ	момчёце	пулица	фѡртица
колицно	момчуљаќ	пув/фица	фркуп(ч)йћ
количак	мрачаќ	пушкарица	фркуница
количко	мрвица		фркунйчица
комунйца	мрѣѡњица	рошчийћ	
копилица	мурица	рујица	чобанче
кѡрица		руњавање	чутурица
кошетйћ	нарамчийћ	ручица	
кошыћ	невјестица		шегац
кѡшњица	невѡљица	саблица	шмагица
кошћелица	нејачица	сакетйћ	шмйгорица
кошуљица	ноздрица	свећйца	шоѡѡњица
кравица		свирачица	шољица
кришчица	овнийћ	сиромашаќ	шумаараќ
крња/етаќ	овѡлийчан	скрамица	
кућелица	овѡлийшан	слинавање	
курайца	ѡвчица	сомйћ	
курвица	ѡградица	стрелица	
курѡњица	о/ужйчица	стрижица	
кућарйца	окрљаќ	судѡлица	
кућер	ѡшвица	сужёница	
кућица		сустѡпица	
кучица	падуцкаћ	сустримче	
	паишче		
ладњикав	перушка	таблица	
ладњикаво	пиплић	талаушица	
ластавица	пййлици	теслица	
лаймица	пичураќ	трнокѡпица	
лозница	плачкаѡњица	трупица	
лупешче	поганче	тукица	
	подвёзица	тушица	
лепушкас	подѡрак		

Drago Ćupić

DIMINUTIVE FORMATION IN VOCABULARY
OF SPEECH OF ZAGARAC

Summary

Although in *Vocabulary of Speech of Zagara?* all diminutive formations according to the entries of the Vocabulary were not recorded, the wealth of diminutive lexics in the speech of Zagara? is still noted (the analysis covered more than 200 of such lexemes). In addition to diminutives there also were treated the diminutoids, lexemes which are not that any longer but once they had been diminutives, and which also presently have some diminutive character. There are many diminutives which at the same time are hypocoristics. The diminutives (and diminutoids) are classified in the paper according to the forms and meanings of the roots or stem of the diminutive, according to suffixes and to prefixes. In the corpus there are elementary words with diminutive suffixes, derivatives with diminutive suffixes, as well as prefix-suffix lexemes of diminutive meaning. Suffixes that occur most frequently are: *-ica*, *-(?)i?* and *-ak*, and prefixes: *za-*, *pod-* and *s(u)-*.